

ՌՈՒԶԱՆ ՄԻՐԶՈՅԱՆ

ԵՊՏ Ռումանական բանասիրության ամբիոնի դասախոս

ԿՆՈՋ ԿՈՉՈՒՄԸ

18-րդ դարում Արևմտյան Եվրոպայում առավել խորացավ անջրպետը արտոնյալ դասի և նոր սոցիալական ուժերի միջև, որոնք առաջ էին եկել կապիտալիստական տնտեսության զարգացման արդյունքում: Տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական խորացող հասկանալիության արդյունքն էր 1789 թ. ֆրանսիական հեղափոխությունը: Աճող դասային անհավասարության դեմ պայքարը սնվում էր լուսավորիչների գաղափարներից, որոնց շնորհիվ 18-րդ դարը համարվում է բանականության և լուսավորության դար: Վոլտերի, Դիդրոյի, Ռուսոյի, Դ'Ալամբերի կողմից ստեղծվում է Հանրագիտարանը, որի ուղղվածությունը մարդասիրությունն էր: Լուսավորական գրականության բնութագրական առանձնահատկությունը ևս հումանիզմն է, ինչպես նաև այն հեղափոխական էր ու դեմոկրատական: Լուսավորականության հասարակական իդեալը ազատ մարդն է, անհատի և հասարակության շահերի ներդաշնակությունը: Հումանիզմի էությունը ձևակերպվում և արտահայտվում է «Ազատություն, հավասարություն, եղբայրություն» կարգախոսով:

18-րդ դարում կինը չունեւր ունեւր երաշխավորված իրավունքներ: Կնոջ ունեւրած դերի շուրջ քննարկումները սկսվում են կանանց հասարակական կյանքում տեղի ունեւրող փոփոխությունների հետ: Ֆրանսիական հեղափոխության նախօրեին կանայք գործունե կերպով մասնակցում էին հասարակական կյանքին, ձեռք բերելով և որոշակի տնտեսական ինքնուրույնություն: Ռամկավարուհիներն ազատորեն այցելում էին հասարակական վայրեր, իսկ ազնվական տիկնայք իրենց սալոններից ղեկավարում էին պալատական կյանքը, մասնակցում հոգևոր, գիտական, գրական, փիլիսոփայական հարցերի քննարկմանը: 1789 թ. ֆրանսիական հեղափոխությունից հետո ֆրանսուհիները մի հանրագրով դիմեցին Կոնվենտին, որպեսզի կանանց իրավունք տրվի մասնակցել երկրի հասարակական կյանքին, իսկ նախագահող Թալելյանը տվեց խուսափողական պատասխան: 1789 թ. հեղափոխությունն ազդարարեց, որ բոլոր մարդիկ ծնվում են ազատ և ունեն հավասար իրավունքներ: Բնականաբար, սակածը վերաբերվում էր և կանանց, որոնք առաջադրեցին կանանց աշխատանքի ու կրթության, ինչպես նաև ընտանիքում և հասարակության մեջ հարգանքի և հավասարության հարցերը:

18-րդ դարում կանանց քաղաքական ու քաղաքացիական պահանջները ճանաչում չգտան, բայց հենց այդ ժամանակ էլ ծագեց կանանց քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության շարժումը՝ ֆեմինիզմը: 1848 թ. Ամերիկայում կայացած կանանց իրավունքների առաջին համաժողովի նշանաբանն էր՝ «Տղամարդիկ և կանայք հավասար են թե՛ սոցիալական, թե՛ իրավական տեսակետից»: Առաջին ֆեմինիստուհիները պահանջում էին աշխատանքի հավասար հնարավորություններ, բողոքում էին ընդդեմ հագուստի ընդունված ոճի, կրոնի պարտադրած սահմանափակումների, ամուսնության մեջ անիրավահավասարության, «իսկական լեդի» կարծրատիպի դեմ, որը կնոջը կապում

էր գլխավորապես տան և տնտեսության հետ:

Ֆեմինիզմի գաղափարներն առաջին անգամ շարադրվել են 1789 թ. Օլիմպիա դը Գուսի «Կնոջ և քաղաքացու իրավունքների հռչակագրում» և 1792 թ. Մ. ֆոն Գիպպելի «Կանանց քաղաքացիական իրավունքների բարելավման մասին» գրքում: «Հռչակագիրը» դարձավ ֆեմինիզմի առաջին քաղաքական փաստաթուղթը, որտեղ հեղինակը պահանջում էր, որ մարդու իրավունքները կանանց և տղամարդկանց վրա տարածվեն միատեսակ, որովհետև կինը տղամարդուց պակաս ընդունակ չէ հանդես գալու որպես հիմնական քաղաքացիական իրավունքների՝ ազատության, սեփականության տնօրինման, բռնակալությանը դիմադրելու լիիրավ սուբյեկտ: Այդ ոլորտում միակ խոչընդոտն ուժեղ սեռի բռնությունն է: Բնության և բանականության օրենքները կոչված են կնոջը պաշտպանելու այդ բռնությունից և սահմանելու օրենքի առաջ երկու սեռերի հավասարությունը¹:

Գերիշխող է այն կարծիքը, որ կանանց շարժումը որպես սոցիալ-քաղաքական երևույթ, սկիզբ է առել 19-րդ դարի կեսերին, թեպետ իր արմատներով այն ձգվում է մինչև 16-րդ դարը: Այդ ժամանակ կանանց ընդլվզումները կրում էին անհատական բնույթ և հասարակության կողմից կնոջ համար սահմանված վարքագծի խիստ նորմերի պատասխան արձագանքներն էին: Աստիճանաբար կանանց շարժումը ձեռք բերեց կոլեկտիվ բողոքի բնույթ, սակայն այդ շարժումներին կանայք մասնակցում էին նույն դրդապատճառներով, ինչ որ տղամարդիկ: Կանանց առաջին ելույթներն ուրույն հարցեր առաջ չէին քաշում և պայմանավորված էին զուտ բարոյա-կրոնական դրդապատճառներով: Նրանք պայքարում էին ստրկության դեմ և հանուն օջախի և ընտանիքի պաշտպանվածության: Աստիճանաբար առաջ քաշվեցին նոր գաղափարներ՝ ընտրություններում ձայնի իրավունքի, գործազուրկների պաշտպանության, ընչազուրկ խավերի կրթության և այլն: Որպես կազմակերպված քաղաքական շարժում այն ձևավորվեց 19-րդ դարասկզբին. ԱՄՆ-ում՝ 1840 թ., Անգլիայում՝ 1850 թ., Ֆրանսիայում և Գերմանիայում՝ 1860 թ., Սկանդինավյան երկրներում՝ 1870-80 թթ.: Այդ ժամանակ առաջացավ «ֆեմինիզմ» տերմինը, որը լատիներեն «fe'mina»՝ կին, բառից է և տղամարդկանց հետ կանանց իրավահավասարության համար շարժման անվանումը:

Ծարժման սկզբնական փուլերի խնդիրն էր՝ կանանց ընտրական իրավունքի ձեռքբերումը: Այդ պատճառով էլ շարժման անդամներին անվանում էին սուֆրաժիստներ (suffrage՝ ձայնի իրավունք): Սուֆրաժիզմը ծագել է Անգլիայում 19-րդ դարի երկրորդ կեսին, ապա տարածվել է ԱՄՆ-ում, Գերմանիայում, Ֆրանսիայում և այլ երկրներում: Ընտրական իրավունքը նվաճվեց ԽՍՀՄ-ում, Բելգիայում, Գերմանիայում, Կանադայում, ԱՄՆ-ում, Լեհաստանում 1917-22 թթ.:

Կանանց շարժման նոր ալիք սկսվեց 60-ական թթ. ԱՄՆ-ում: Բայց դա արդեն շարժում էր հանուն կանանց հավասար սոցիալական իրավունքների ընձեռման: Կանանց հարցի և կանանց շարժման հիմքն էին կազմում թե՛ սոցիալ-տնտեսական, թե՛ գաղափարա-բարոյական գործոնները: Որքան առաջընթաց է ապրում քաղաքակիրթ մարդկությունը, և որքան զարգանում է կնոջ ինքնագիտակցությունը, այնքան նա բարոյապես ավելի է ճնշվում

¹ «Ֆեմինիզմի փնտրություն և պայմանություն», Երևան, 1999, էջ 449:

իր իրավագուրկ վիճակից և ընդվզում դրա դեմ: Նա ելք է փնտրում թոթափելու ուժեղ սե-
 ռի լուծը, ձգտում՝ դառնալ նրա ընկերը, այլ ոչ թե նրա խնամակալությանը ապրող իրավա-
 գուրկ մի արարած: Ֆեմինիզմը գաղափարախոսություն է և տեսություն, որն արձագան-
 քում է հասարակության գեղեցիկ և անհամաչափությանը, կնոջ նկատմամբ տղամարդու
 քրոջ հասարակությանը: «Գեղեցիկ» տերմինը առաջին անգամ գործածվել է 1968 թ. հոգեբան Ռո-
 գերակայությանը: «Գեղեցիկ» տերմինը առաջին անգամ կենսաբանական սեռը, սեռադերա-
 բերտ Ստոլլերի կողմից: Գեղեցիկի հիմքում ընկած են կենսաբանական սեռը, սեռադերա-
 յին և ստերեոտիպերը՝ տարածված այս կամ այն հասարակությունում, և «Գեղեցիկի դիսփ-
 լեյնը»՝ միանձնային հնարաբերություններում «առնականության» և «կանացիության» նորմե-
 ռի դրսևորումը:

Իբրև գաղափարախոսություն և տեսություն՝ ֆեմինիզմն իր արմատներով ձգվում է
 մինչև Միշել Ֆուկոյի իշխանության փլիչսոփայության հայեցակարգը և Ժան-Պոլ Սարտ-
 ռի և Սիմոնա դը Բովուարի էկզիստենցիալիստական հայեցակարգը: Մ. Ֆուկոն «կանա-
 ցիի» երևույթը դիտարկում էր իբրև մշակույթում բռնադատական, մարգինալ փորձառույթ-
 յունների խորհրդանիշ, որի դեպքում մի սեռը լիովին վերահսկվում է մյուսի կողմից և
 զրկվում սեփական մուսկուլյուրային գիտակցությունից:

Այսպիսով, բոլոր հասարակությունների գոյության հիմքը սեռերից մեկի գերիշխանու-
 թյան սկզբունքն է մյուսի նկատմամբ: Համանման եզրակացություն է կատարում և Ժ.-Պ.
 Սարտրը իր հայեցակարգում, ինչը պաշտպանվում է նրա կողմ՝ Ս. դե Բովուարի կողմից:
 Գեղեցիկային կոնֆլիկտի հիմքը Ս. դե Բովուարը բացատրում է կնոջ ի սկզբանե սուբյեկտ
 լինելու հանգամանքով և ուրիշի իշխանության օբյեկտ հանդիսանալու պարտադրված
 դիրքով: Այդ բաժանումն արվել է դեռևս պատմության արշալույսին, երբ տղամարդուն վե-
 րապահվում էր մշակույթի և հասարակության, «կյանքի իմաստը կառուցելու» դերը, իսկ
 կնոջը՝ կյանքի վերարտադրության դերը:

1977 թ. տված իր «Սեռերի միապետության ավարտը» հարցազրույցում Ժ.-Պ. Սարտրը
 հերքում է ֆեմինիստների արմատական գաղափարները, որոնք սկզբնավորվել էին
 ԱՄՆ-ում 20-րդ դարի 60-ական թթ.: մերժելով տղամարդկանց հետ հավասարության գա-
 ղափարը, և հռչակում էր բոլոր շահագործվածների ազատագրում համարելով, որ մարդու
 կողմից մի այլ մարդու շահագործման բոլոր ձևերից ամենաաղաժանը կանանց նկատմամբ
 ճնշումներն են հայրիշխանական հասարակության մեջ՝ դրանց մեջ տեսնելով ոչ այլ ինչ,
 քան սեռերն իշխանության սկզբունքով բաժանելու գաղափարի ընդունումը: Ֆեմինիզմից
 հեռացավ նաև Ս. դը Բովուարը՝ կարծիք հայտնելով, որ ֆեմինիզմը սեփական տրամա-
 բանական եզրահանգումներ անելու անկարողության հետևանքով զուրկ է կառուցողա-
 կան հիմքից:

Պայքարի բոլոր փուլերում կինը փորձել է հասկանալ իր ճնշվածության պատճառը՝
 գտնելով, որ ինքը ֆիզիկական, հոգևոր և մտավոր արժանիքներով օժտված կենդանի
 էակ է:

Կարելի է ասել, որ կանանց իրավունքների խնդիրն ամենից առաջ արտահայտվել է
 գեղարվեստական գրականության մեջ: Դեռևս 1661 թ. Մոլիերը Պալե-Ռուայալում բեմադ-
 րում է «Տղամարդկանց դպրոցը», այնուհետև, մեկ տարի անց, «Կանանց դպրոցը» կատա-
 կերգությունները՝ նվիրված ընտանիքի խնդիրներին: Նա գտնում էր, որ ընտանիքի կազ-

մավորման խնդրում ծնողները չպետք է բռնաճան զավակների կամքին, ընտանիքում կինը պետք է ազատ լինի, պետք է ամուսնու ընկերուհին լինի, այլ ոչ թե ստրուկը: Իսկ «Ուսյալ կանայք» կատակերգության մեջ կատարում է հետևյալ հարցադրումները՝ «Ունե՞՞ն կանայք կրթության իրավունք, թե՞ մրանց տեղը խոհանոցն է, մնջարանը և մանկասենյակը»:

«Կինը 19-րդ դարում» գրքում Գոնկուր եղբայրները հետևյալ կերպ են բնութագրում կնոջը 18-րդ դարում. «1700-1789 թթ. ընկած ժամանակաշրջանում կինը ոչ միայն իր տեսակի մեջ միակ զսպանակն է, որն ամեն ինչ-շարժման մեջ է դնում, այլ նա թվում է բարձրագույն կարգի ուժ, մտքի ասպարեզում՝ թագուհի»²:

Լուսավորիչ գրողներն ընդգծում էին, որ կինը ծնվում է մույնքան ազատ, որքան տղամարդը, որ մրա բնական տվյալները բնավ պակաս կատարյալ չեն, քան տղամարդունը, պարզապես դրանք այլ են: Վոլտերը ողջունում էր այն փաստը, որ 18-րդ դարում տարբեր խավերի կանայք սկսում են ցուցաբերել սեփական արժանապատվության զգացում, փիլիսոփայության ու քաղաքականության մկատմամբ հետաքրքրություն: Վոլտերը գտնում էր, որ կինը, ինչպես տղամարդը, ի վիճակի է կատարելու իրեն արժանի ընտրություն: Չպետք է խանգարել մրա բնական ընտրությանը: Դիդրոն այն կարծիքին էր, որ կնոջ մվաստացած դրությունը հետևանք է որոշակի քաղաքացիական օրենքների, սովորությունների, և որ նա կարող է ու պետք է մասնակցի հասարակական կյանքին:

Մերժելով այն մոտեցումը, որ կինը երկրորդ տեսակի արարած է, որն օրգանապես ի վիճակի չէ տղամարդուն հավասար լինելու, լուսավորիչներն, այնուամենայնիվ, խուսափեցին մրա քաղաքացիական կացության ճանաչումից: Նրանք չճանաչեցին կնոջը որպես պատմության սուբյեկտի: Ժ. Ժ. Ռուսոյի 1760 թ. «Յուլիա կամ Նոր Էլիզա» և 1762 թ. «Էմիլ կամ դաստիարակության մասին» փիլիսոփայական-մանկավարժական վեպերում հիմնական շեշտը դրվում է ոչ թե քաղաքական, այլ գերազանցապես հոգեբանական, զգացմունքային առաքիճությունների ձևավորման վրա: Ժ. Ժ. Ռուսոն գտնում է, որ կնոջ և տղամարդու դաստիարակությունը պետք է լինի տարբեր՝ ըստ մրանց էության առանձնահատկության: Ռուսոյի կարծիքով՝ կինը պետք է լինի հավատարիմ, լավ տնտեսուհի և հոգատար մայր, հնազանդ, պարտքի զգացումով տոգորված, համեստ և առաքիճի, պետք է դուր գա տղամարդուն և ենթարկվի մրա կամքին: Իսկ եթե փորձի ընդօրինակել տղամարդու արժանիքները, ապա կվերածվի ցածրահոգի կնոջ և կկորցնի այն հատկանիշները, որոնք մրան դարձնում են ցանկալի ու հարգանքի արժանի: Իր վեպերում նա գովերգել է կնոջ զգացմունքները՝ սերը, մայրությունը, կարեկցանքը, ցույց տվել, որ նա իրավունք ունի զգացմունքներ ունենալու՝ մերժելով ավատական-դասային ամուսնությունները³:

19-րդ դարում և՛ գեղարվեստական գրականությունում, կերպարվեստում, փիլիսոփայությունում, և՛ հասարակական մտքի կողմից անդրադարձ է կատարվել կնոջ կերպարին: Հատկապես ռոմանտիկական ուղղության հետ է կապված ընտանիքում ու հասարակական կյանքում կանանց վիճակի մկատմամբ գրականության մեջ մի նոր հայացքի երևան գալը, որն իր արտահայտությունն է գտել Ժ. Սանդի (Ֆրանսիա) և Օ. Բրոնտեի (Անգլիա) ստեղծագործություններում: Եթե մինչ այդ կնոջ ֆենոմենոլոգիան բացահայտվում էր

² Иллюстрированная история нравов. Галантный век. М., 1994 г., стр. 67.

³ «Ճնմիկիզմի րեսություն և պարմություն», էջ 345:

տղամարդու կողմից, ապա այժմ դա փորձում էր կատարել Ժ. Սանդը: Նա պայքարում էր կնոջ ազատագրության, իր ճակատագիրը տնօրինելու իրավունքի համար: Իր կյանքով նա ապացուցեց դրա հնարավորությունը՝ ինքնուրույն աշխատանքի և նյութական անկախության միջոցով:

Հակատակվելով դիկտատորների ճնշումներին և հեղափոխությունների արյունոտ բռնություններին, նա բարձրացրել է իր ձայնը բոլոր նրանց համար, ովքեր տեսանելի հետք չեն թողնում պատմության մեջ: Նա պաշտում էր բնությունը և ասում շահի, օգուտի պաշտամունքը: Ժ. Սանդն առաջիններից էր, որ պայքարել է կնոջ իրավունքների պաշտպանության, նրա ազատության ու անկախության համար: Բոլոր այս խնդիրներն արդիական են շատ ու շատ երկրներում: Նա կնոջ մեջ տեսավ կամային էակի և ստեղծեց կամային կերպարների մի ամբողջ շարք:

«Ինդիանա» վեպում մի երիտասարդ կնոջ անձնական դրամայի պատմությամբ նա ընդլվզում է շահախնդրության, դասային ամուսնությունների, կնոջ նկատմամբ գործադրվող ճնշումների դեմ, առաջադրում կանանց ազատագրության հարցը: Ինդիանան գիտակցաբար պայքարում է բարոյական պարտադրանքի և շահախնդիր, կեղծ բարեպաշտության դեմ: Ժ. Սանդը ցանկանում է կանանց լիակատար երջանկություն ամուսնության մեջ: Նրա հերոսուհիները գրականության մեջ կանանց կերպարների մոր տիպ են՝ ընդլվզող, ազատատենչ, իրենց անձի կարևորության գիտակցությամբ, կիրթ, զգայուն: «Վալենտինա» վեպի հերոսուհին սիրո մեջ չի ճանաչում ոչ մի պայմանականություն: Ժ. Սանդի ստեղծած կնոջ ավելի բարդ և դրամատիկ կերպար է Լեիան՝ համանուն վեպից: Նա հիասթափված է կյանքից, մարդկանցից, նույնիսկ չի պայքարում, ունի չափազանց հարուստ և ստեղծվածային ներաշխարհ: Նա առանձնանում է աշխարհից, մարդկանցից:

Ժ. Սանդի մասին շատ է գրվել և՛ իր կենդանության օրոք, և՛ ընդհուպ մինչև մեր օրերը: 2004 թ. հայտարարված էր Ժ. Սանդի տաճի: Նրա ծննդյան 200-ամյակը տոնվեց ողջ աշխարհում, այդ թվում և Հայաստանում: Նա զնահատված և սիրված է եղել կենդանության օրոք և մինչ այսօր չի մարում հետաքրքրությունը նրա գործերի հանդեպ:

Ժ. Սանդի վաղ շրջանի ստեղծագործությունները մեծ ազդեցություն են թողել հայ առաջին վիպասանուհի և կնոջ իրավունքների պաշտպան Ս. Տյուսաբի աշխարհայացքի ձևավորման վրա: Վաղ շրջանի, քանի որ այդ շրջանում է Ժ. Սանդը հասարակությանը ներկայացել որպես կնոջ հոգու, էության գիտակ, կնոջ ստրկական վիճակը ներկայացնող և դրա դեմ ընդլվզող գրագիտուհի:

Կանանց իրավունքների հարցը 19-րդ դարավերջին զգալի տեղ է գրավում հայ մամուլում և գրական ստեղծագործություններում: 1912 թ. Թիֆլիսի հայ կանայք հրատարակեցին «Հայ կինը» խորագրով մի ժողովածու՝ ամփոփելով «Մշակ» թերթում լույս տեսած հոդվածները և հրատարակումները՝ նվիրված կանանց իրավունքներին: Ժողովածուի առաջաբանում կարդում ենք. «40-ամյա գոյության ընթացքում «Մշակ»-ը բազմաթիվ ազդու առաջնորդողներով, իմաստալից հոդվածներով և գեղեցիկ բանասիրություններով առաջինը արթնացրեց հայ կնոջ մեջ ինքնաճանաչման զգացումը և լայնացրեց նրա աշխարհայացքը: Թերթը հանդիսացավ իրավագուրկ հայ կնոջ պաշտպանը, հայ կնոջն առաջինը ծանոթացրեց լուսավոր ազգերի կանանց գործունեությանը: Նա դուրս հանեց կնոջը ըն-

տանեկան մեղ շրջանից՝ հրավիրելով մրան հասարակական գործունեության լայն ասպարեզ»⁴:

«Մշակ»-ում լույս տեսած առաջին՝ «Կանանց ստրկության հետևանքը» (1872 թ., թիվ 12) հոդվածում հասարակության քաղաքակրթության աստիճանը որոշող ցուցանիշ է համարվում կնոջ վիճակը: Ուստի որքան հետամնաց էր հայ հասարակությունը, քանի որ կինը մի իսկական «կենդանի բողոք» էր իր ստրկական վիճակի դեմ: Հոդվածում եզրակացվում է, որ հասարակությունը չի կարող ազատագրված համարվել, եթե կանանց սեռը ստրկության մեջ է⁵:

«Կինը մեզ հետ է» առաջնորդողում (1877 թ., թիվ 29) Գրիգոր Արծրունին ասում է, որ ինքը հավատում է կնոջ կարողություններին և համոզված է, որ կինը հզոր ուժ է հասարակության մեջ. «Պատմությունը մեզ ցույց է տալիս, որ երբ կինը ընդդեմ է ելնում մի գաղափարի, ապա այն պետք է բոլորովին կորած համարվի: Երբ կինն անտարբեր է դեպի մի հարց, մի գաղափար, մի երևույթ, այն հարցը, այն գաղափարը, այն երևույթն անշարժ կմնա»: Այնուհետև կոչ է անում հայ կանանց. «Ձեզ ենք դիմում, հայ կանայք, որ մենք ձեզանից ենք սպասում հայության բարոյական և մտավոր վերանորոգման գործի առաջ տանելը»:

Կանանց առաջադիմության և հասարակության մեջ արժանապատիվ տեղ գրավելու մյուս գրավականը մշակականները համարում էին ինքնուրույն աշխատանքով ապրելը և կազմակերպություններ, միություններ ստեղծելը: «Մշակ»-ում է տպագրվել (1879 թ. թիվ 34-39, 42-43) Բաֆֆու «Հայ կինը» ուսումնասիրությունը: Նկարագրելով կնոջ ապրելակերպը, հոգեվիճակը և դիրքը գյուղում, գավառում, Թիֆլիսում, Բաֆֆին փորձում է վեր հանել սոցիալ-տնտեսական, ավանդական-ազգային, քաղաքական այն պատճառները, որոնց հետևանքն է կնոջ իրավագրկությունը:

«Արդյոք ինչի՞ց առաջ եկավ կնոջ մի այսպիսի վիրավորական վիճակը, որ մա ձայն չունի ո՛չ ընտանիքի և ո՛չ հասարակության մեջ, որ մա պահպանվում է անմատչելի ծածկի տակ, որպես մի մյուս, որին արտաքին ատմութեայի ազդեցությունը կարող է փչացնել, որ մա իր անձի տերը չէ, այլ գործ են անում մրան որպես մի սեփականություն, որ ուրիշին էր պատկանում, և, վերջապես, որ մա իբրև մարդ գրկված է մարդկային ամեն իրավունքներից»⁶: Հարցի պատասխանը դժվարանում է տալ, քանի որ հին տնտեսական կյանքից ամենևին տեղեկություններ չկան:

«Մեծ բարերարություն արած կլինի կնոջ սեռին այն մարդը, որ լուսավորության կայծը կմտցնի ամենախույ գյուղական խրճիթներում, այդ լույսը միայն կարող է մրան առաջնորդել և դուրս բերելով տնային փակ շրջանից, կանե մրան հասարակական ընկերության անդամ»⁷: Բաֆֆին էլ գտնում էր, որ կնոջ արժեվորման խնդիրը մոր գործընթաց էր և դեռ երկար ճանապարհ ուներ անցնելու: «Կնոջ ազատություն, կնոջ անկախություն (эмансипация), կնոջ հավասարություն, դրանք շատ զեղեցիկ բաներ են, բայց դեռ լուսա-

⁴ Ա. Քալոյան, Կինը 19-րդ դարի հայ գրականության մեջ, Ե., 2005 թ., էջ 72:

⁵ Նույն փեղում, էջ 73:

⁶ Բաֆֆի, Երկերի ժող., հ. 11, Ե., 1991 թ., էջ 137:

⁷ Նույն փեղում, էջ 139:

վոր ազգերի մեջ ևս կենսական անվճիռ հարցերի կարգումն են գտնվում»⁸։ «Կի՞նն իր նուրբ վոր ազգերի մեջ ևս կենսական անվճիռ հարցերի կարգումն են գտնվում»⁸։ «Կի՞նն իր նուրբ խելքով և հրապուրիչ բնավորությամբ կարող էր լինել մի լավ կապ գործող ուժերի միջև։ Կի՞նն կարող էր առաջնորդել և խրախուսել գործող անձերին։ Եվ դրանում է բովանդակվում կնոջ բարձր նշանակությունը, երբ նա կմասնակցեր հասարակական կյանքին իր վում կնոջ բարձր նշանակությունը, երբ նա կմասնակցեր հասարակական կյանքին իր վում կնոջ բարձր նշանակությունը, երբ նա կմասնակցեր հասարակական կյանքին իր վում կնոջ բարձր նշանակությունը, երբ նա կմասնակցեր հասարակական կյանքին իր վում կնոջ բարձր նշանակությունը»⁹։

Ղ. Աղայանը իր «Կնոջ կոչումը» ստեղծագործության մեջ արտահայտել է իր դիրքորոշումը կնոջ հանդեպ՝ ասելով, որ «Կնոջ կոչումն է լինել մայր։ Կի՞նն մայրական սիրտ պիտի ունենա ոչ միայն դեպի իր զավակները, այլև դեպի ամեն մարդ»¹⁰։ Ղ. Աղայանի կարծիքով՝ կի՞նն նույն մայրական գթառատությամբ պետք է պարուրի իր ամուսնուն, քանզի նա կյանքի ու սիրո աղբյուրն է։ «Տան մեջ թագավորող սերը բխում է մորից, այլ ոչ՝ հորից, հայրը նույն սիրո մեջ լողացողներից է»¹¹։ Ղ. Աղայանը կնոջ կոչումը տեսնում է ընտանիքում, նրան համարելով ընտանիքի բարոյական պատասխանատուն թե՛ ամուսնու, թե՛ զավակների համար։ «Զավակի բարոյական կրթության պատասխանատուն մայրն է։ ...Եթե մեկ մարդ ամուսնանալուց հետո ազնվանում է, փառք ու պանծանք նրա կնոջը, իսկ եթե անազնվանում է, անբարոյականանում՝ ամոթ ու նախատիճք նրա կնոջը»¹²։

Կնոջ հարցը համակողմանի քննության է ենթարկվել նաև «Նոր-Ռար» թերթի էջերում։ «Վարժուհիների խնդիրը», «Ռարձյալ վարժուհիների խնդիրը», «Ռ՝լը են մեր կանայք» հոդվածներում քննելով կնոջ խնդիրը, հոդվածագիրները զայիս են այն եզրահանգման, որ այդ խնդրի հիմքում ընկած է կնոջ դաստիարակության և կրթության հարցը։ «Ծավալի է, որ կանանց մտավոր վիճակը և հասարակական գործունեության ինքնաճանաչողությունը չբարձրացրած, կանանց ազատություն և հավասարություն տալու վրա ենք խոսում»¹³։

Կնոջ ինքնուրույնության, ընտանեկան ազատության, կրթության, աշխատանքի հարցերն առավել խորությամբ բարձրացրեց առաջին հայ փիլասոֆուհի Ս. Տյուսաբն իր «Մայտա» (1883 թ.), «Միրանույշ» (1884 թ.), «Արաքսիա կամ վարժուհին» (1886 թ.) վեպերում։ Իր առաջադրած հարցադրումներով նա հիշեցնում էր Ժ. Սանդին և իրավամբ վաստակեց «Արևելքի Ժորժ Սանդ» անվանումը։ Նա խորապես ցավել է հայ կնոջ անազատ վիճակի համար, ձգտել նրա իրավահավասարությանն ու ազատագրմանը։ Առաջին իսկ հրապարակախոսական հոդվածներով՝ «Քանի մը խոսք կանանց անգործության մասին», «Կանանց դաստիարակության խնդիրները», «Կանանց աշխատության սկզբունքները», նա փորձեց ներկայացնել հայ կնոջ ծանր վիճակը և ցույց տալ դրանից դուրս գալու ուղիները։

1883-86 թթ. հոդվածներում բարձրացրած հարցերին նա փորձեց տալ գեղարվեստա-

⁸ Նույն տեղում, էջ 152:

⁹ Նույն տեղում, էջ 158:

¹⁰ Ղ. Աղայան, Երկերի ժող., հ. 3, Ե., 1963 թ., էջ 35:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 37:

¹² Նույն տեղում, էջ 36:

¹³ «Նոր-Ռար», Թ., 1890 թ., թիվ 29:

կան մարմնավորում: «Կամանց ազատության հարցով մտահոգված Ս. Տյուսաբի համար հրապարակախոսական ելույթների հասարակական հնչումը թույլ էր թվում: Անհրաժեշտ էր ոչ միայն ազդարարել կնոջ իրավունքը, այլև ցույց տալ կոմկրետ սոցիալական այն հանգամանքները, որոնց մեջ գտնվում էր կինը, ներկայացնել ընտանիքի ու բարոյականության կենդանի պատկերը: Այսպես, Ս. Տյուսաբը ընտանիքի ու կամանց հիմնախնդիրը փոխադրեց գրականության բնագավառ և զուգարեց երկու միտում. մի կողմից ցույց տվեց իրականության պատկերը, մյուս կողմից գաղափարական հերոսների միջոցով ազդարարեց բարոյագիտական իր թեզերը»¹⁴:

Ս. Տյուսաբի հայացքները կնոջ ազատագրության մասին չէին հանգում սոցիալական ճանապարհով հարցը լուծելուն: Ժամանակները դեռևս չէին տալիս այդ հնարավորությունը, բայց այն կոչը, որ անում էր Ս. Տյուսաբն իր վեպերի միջոցով, պատմականորեն համարձակ էր: «Այլ աշխարհի բեմին վրա կուզեմ տեսնել զքեզ, և ի տես ամենուն մարտնչելով փոթորկաց դեմ և հաղթահարելով զանոնք, ուր չի կա մարտ, հոն չիք արժանիք, պատերազմին դաշտին վրա կհայտնվի զինվորի արիությունը»¹⁵:

Այս կոչը, լինելով ոռմանտիկ-ուտոպիական իր ժամանակաշրջանի համար, իր խորքում կապված էր եվրոպական մասշտաբով հասարակության ընդերքում հասունացող շարժումների հետ, դարի մոր գաղափարների հետ: Այս իմաստով Ս. Տյուսաբի վեպերը գրավիչ են, ունեն ժամանակի հնչողություն: Նրա վեպերը երբեմն չեն արտացոլում իրականությունը, որի համար քննադատության են ենթարկվել Հ. Պարոնյանի և Գր. Ջոհրասի կողմից: «Հավատարմության խոստման գործադրության մեջ կկայանա կնոջ ընտանեկան կյանքը իր ամուսնու հանդեպ և այդ ուխտին դրժըվիլը մեծագույն ոճիրն է»¹⁶: «Կիներուն քով ամեն պարկեշտություն, ամեն չափավորության զգացում անհետացած ցույց տալով չէ, որ անոնց ազատագրությունը կըրնա ձեռք բերվիլ»¹⁷:

Ս. Տյուսաբն առաջին հայ վիպասանուհին է, որ փորձել է բացահայտել հայ կնոջ ներաշխարհը, նրան դիտել որպես անհատ: Նրա ողջ գրական ստեղծագործությունը ծառայել է միմիայն կնոջ ազատագրության, կրթության, դաստիարակության, աշխատանքի խնդիրներին: Այդ հարցադրումները հետագայում իրենց գրական անդրադարձը ունեցան հատկապես Ծիրվանզադեի («Եվզինե», «Ունե՞ր իրավունք», «Մեղանյա», «Նամուս» և այլն), Նար-Ղոսի («Մեր թաղը», «Սպանված աղավմին», «Պայքար» և այլն) ստեղծագործություններում, Գ. Սունդուկյանի պիեսներում: Ս. Տյուսաբը համարձակություն ունեցավ բարձրացնել կնոջ ազատության խնդիրը, քանի որ իր աշխարհայացքով, մտածելակերպով, հոգեկան կերտվածքով, ապրելակերպով առաջ էր անցել իր ժամանակից և համոզված էր իր առաջադրած խնդրի ճշմարտացիության մեջ, որը ապացուցվեց ժամանակով:

¹⁴ Ս. Տյուսաբ, Երկեր, Երևան, 1959 թ., էջ 5 (Առաջարան՝ Ս. Սարինյան):

¹⁵ Ս. Տյուսաբ, Երկերի ժող., «Մայրա», Ե., 1981 թ., էջ 18:

¹⁶ Գր. Ջոհրաս, Մեր կեանքին, Գահիրե, 1945 թ., էջ 76:

¹⁷ Նույն պնդում, էջ 78: